

HÁZASSÁGI JOGRENDSZEREK VERSENYE, VAGY PÁRKAPCSOLATI SZUPERMARKET?

BOJNÁR Katinka – SCHANDA Balázs¹
PhD-hallgató (PPKE JÁK) – egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. Bevezető

A házasság ősi jogintézmény, azonban a házasság átfogó jogi szabályozása történelmi léptékkal nézve csak a közelmúltban – a francia forradalmat követő jogfejlődés nyomán – került az állami/világi jog szabályozási körébe. A korábbi korok jellemzően a vallási jog kérdésének tekintették a házasságot – így megkötése, a házasság léte egyházi szabályok szerint alakult, míg az állami jog csak a házasság egyes jogkövetkezményeit szabályozta. Ennek megfelelően a különböző felekezetek tagjaira eltérő szabályok vonatkoztak. A magyar állami házasságjog is a XIX. század végén lépett az egyházi-vallási normák mellé.² Az állami szabályozás mellett a jogalkotó fő érve éppen a jogi partikularizmus felszámolása volt.³ Mára kivételessé vált, hogy az állam a házasság intézményének szabályozását teljes egészében vallási közösségekre hagyja (jól ismert kivételt jelent e tekintetben Izrael állam). Ugyanakkor a modern európai állami házasságügyi szabályok mellett természetesen a vallási-egyházi normák is fennmaradtak, és a két jogrendszer egymás mellett élése sajátos kérdéseket vet fel.

Európa országaiban – de akár említhetnénk a világ országait is – ma nagyon eltérő szabályozások figyelhetők meg a különböző együttélési formák vonatkozásában. Ez különösen igaz az azonos nemű párok együttélését rendező szabályokra. Európában ma már egyik ország sem tiltja vagy rendeli büntetni az ilyen jellegű együttéléseket, azonban a szabályozás sokrétű. Egyes országok semmilyen jogot nem biztosítanak az azonos nemű pároknak, míg más államok a házasságkötés lehetőségét is megnyitják előttük. Előfordul az is, hogy ugyan lehetővé tették az azonos neműek közöt-

¹ A jelen tanulmány 3. pontja Schanda Balázs, 4. és 5. pontja Bojnár Katinka munkája.

² 1894. évi XXXI. tc.

³ SZABÓ István: Az állami házasság megjelenése és a házasság felbonthatóságának kérdése. *Iustum, Aequum, Salutare*, IV., 2008/3. 49., 51.

ti házasságkötést, azonban az nem eredményez családi köteléket.⁴ Némelyek köztes megoldásként vezették be a bejegyzett élettársi kapcsolat intézményét. Az országok gyakorlata változó abban a tekintetben is, hogy a bejegyzett élettársi kapcsolatot a házasság alternatívájaként kizárólag az azonos neműek előtt nyitják meg, vagy akár a heteroszexuális párok is élhetnek ezzel a lehetőséggel.⁵ A házasságkötés lehetősége sem feltételez azonos gyakorlatot, ugyanis nem minden ország biztosít a különnemű párokéhoz hasonló jogállást. Különbségek figyelhetők meg többek között az örökbe-fogadás, a névviselés, vagy a humán reprodukciós eljárásban való részvétel területén.

A jelen tanulmányban egyrészt a polgári és a jogi relevanciával bíró vallási szabályozás ütközésének vagy versenyének egyes eseteit vetjük fel, másrészt az azonos nemű párkapcsolatok jogi elismerésének terjedésével kapcsolatban keressük a választ arra, hogy a jogrendszerek között miként érvényesülnek versenyelemek.

2. A jogrendszerek közötti versengés megnyilvánulásai a házassági jog területén

Kérdéses, hogy a házassági jog területén versengenek-e a jogrendszerek, és ha igen, akkor az miben nyilvánul meg. Az, hogy mi minősül versenynek, nem egyértelmű. Mivel nem egy egységes, mindenki által azonos módon értett fogalomról beszélünk, a különböző megközelítések, felfogások eltérő eredményre vezethetnek.

Álláspontunk szerint a jogrendszerek egymásra hatása egyrészt megjelenhet az egyes országok joga, tehát az állami jogok között, másrészt érthetjük alatta az állami és egyházi jog megkülönböztetését. Kérdéses e vonatkozásban, hogy ezen a területen megfigyelhető jelenségek versenynek minősíthetőek-e, a tagállami szabályok egymásra hatása a verseny fogalmát kimeríti-e.

A tagállami szabályozás egymásra hatását két szempontból vizsgáljuk a házassági jog területén. Egyrészt az állam szempontjából elemezzük azt, hogy a jogalkotó a házasságra vonatkozó szabályok felülvizsgálata során miként veszi figyelembe más országok eltérő rendelkezéseit, gyakorlatát. Versenynek tekinthető-e esetlegesen az, amikor az egyik államban újonnan bevezetett reformok más országokban is növelik az azonos irányú jogalkotási hajlandóságot.

Másrészt a jogrendszerek között megjelenhet egy másfajta „aluról építkező” verseny, vagy inkább versenyeztetés. Ez az egyén felől jelentkezik, és abban mérhető, hogy mennyire adott számára a választás lehetősége. Szabadon választhat-e a jogrendszerek között a tekintetben, hogy hol, illetve milyen jog alapján kívánja házasságát megkötni vagy éppen felbontani. Előfordul, hogy míg az egyik állam joga szerint az adott módon, adott felek között és feltételekkel megkötött házasság érvényes lesz, addig a másik állam nem ismeri el és nem is engedélyezi az ilyen házasságok megkötését. Ebből azonban az is következik, hogy az előbbi állam joga szerint megkötött házasságot az utóbbi állam joga nem feltétlenül fogadja el. Abban az esetben, amikor a házassághoz kapcsolódó eljárást – például a házasság vagy a bejegyzett élettársi kapcsolat

⁴ Tipikus példa Hollandia.

⁵ HÁMORI Antal: Vélemény az azonos neműek „házasságáról”, a bejegyzett élettársi kapcsolat szabályozásáról – az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. *Családi Jog*, 2008/1. 27.

felbontását – mindkét ország joga elismeri, csak az egyikben ez viszonylag egyszerű eljárás keretében foganatosítható, míg a másikban hosszadalmas és nehéz bizonyítási eljárást von maga után, már megjelenhet a verseny. A választási lehetőség fennállása esetén az egyén nyilván azt a jogrendszert választja, amely számára a legkedvezőbb joghatások kiváltásának lehetőségével kecsegtet, vagy amelyikben a kívánt joghatást a legkisebb energia befektetéssel érheti el.

3. Az egyházi házasság szerepe a világi jogban

Az állami és az egyházi/vallási szabályok viszonyára nézve nagy vonalakban négy modellt vázolhatunk fel:

- az állam és a vallási közösségek szabályai alapvetően ignorálják egymást
- az állam szankcionálja az önálló egyházi házasságjogot
- az állam konstitutív elismerésben részesíti az egyházi házasságot
- az állam deklaratív elismerésben részesíti az egyházi házasságot.

Az utóbbi két esetben felmerülhet még a házasság érvénytelenségével/felbontásával kapcsolatos egyházi döntések állami elismerésének kérdése is. Hasonló jogintézmény mögött lehet eltérő jogi helyzet: lehet, hogy a kánoni házasságot ismeri el az állami jog, és lehet, hogy a kánoni házasságkötést, mint a házasság megkötésének egyik módját – utóbbi esetben a házasság kánoni és állami jogkövetkezmenyei eltérhetnek, adott esetben az állami jog szerint felbontható lehet a házasság, nem érintve a kánoni házasság érvényességét.

Az egyházi és az állami házasságjog következetes elválasztására jó példával szolgál Magyarország. A két jogrend itt egymás mellett él, és legfőljebb saját elhatározásukból tulajdonítanak jelentőséget a másik jogrendben érvényes jogcselekményeknek (így a polgári házasságkötés során a felek olyan formában tesznek nyilatkozatot házasságkötési szándékukról, melyet a házasság gyökeres orvoslása esetén a Katolikus Egyház nyilvános szándéknyilatkozatként elismer). Természetesen a magyar családjog is elismeri az egyházi házasságot, amennyiben azt olyan államban kötötték, melyben az egyházi házasság polgári hatásokkal bír.

Az állami hatóságok előtti „házasságkötést” megelőző, vagy azt megelőző egyházi házasságkötést ma is több államban – melyek jórészt a múlt századi liberalizmus elemeként vezették be a kötelező állami házasságkötést – büntetni rendelik. Így Németország egészen 2009-ig (bár 1953 óta már csak szabálysértésként és nem bűncselekményként) tiltotta az egyházi közreműködést olyan házasulandóknál, akik anyakönyvezető előtt még nem kötöttek házasságot.⁶ Hasonló szabályok vannak érvényben Hollandiában,⁷

⁶ Dietrich PIRSON: *Staatliches und Kirchliches Eherecht*. in HdbStKirchR 807.

⁷ J. P. VERHEUL: *The Religious Marriage and its Civil Effects in the Netherlands*. In: European Consortium for Church-State Research: *Marriage and Religion in Europe*. Milano, Giuffrè, 1993. 68.

Franciaországban⁸ és Belgiumban⁹ is. Megjegyzendő, hogy a házasságról, a családról és a gyámságról 1952. évi IV. tv. (családjogi tv.) hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1952. évi 23. tvr. eredeti 48. §-a büntetni rendelte a polgári házasságkötést megelőző vagy mellőző egyházi házasságkötés esetében a közreműködő lelkészt.¹⁰ E büntető rendelkezést azonban viszonylag korán, az 1962. VII. 1-jei hatállyal hatályon kívül helyezték.¹¹ Ennek ellenére a kialakult gyakorlat jellemzően nem változott: a polgári házasságkötés általában ma is megelőzi az egyházi szertartást.

Az állam és az egyház elválasztása során Magyarország a házasságjog szabályozása terén a különböző modellek közül egy távolságtartó, de az egyházak szabadságát (részben éppen ezáltal) respektáló rendet alakított ki.¹² A fennálló helyzet az elválasztott működés alkotmányi elvének jól megfelel, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ez lenne az elválasztott működés alkotmányi követelményének mára megszilárdult értelmezésével összeegyeztethető egyetlen megoldás. Aggályosabb, hogy az állami anyakönyvvezetés polgári követelményén túl az állam – különösen a létezett szocializmus évtizedeiben – sajátos ‘profán liturgiát’ dolgozott ki és érvényesített: házasságkötő termeket létesítettek, típusbeszédet születtek stb. A kialakult helyzet sokak számára inkább nevelés tárgya, mintsem komoly feszültséget keltő ügy. Az állami anyakönyvvezetés nyilvánvalóan szükséges, ugyanakkor ez a kultúrharc (és a létezett szocializmus) anakronisztikussá vált remineszcenciájáról, az ünnepélyes állami házasságkötési ‘szertartásról’ aligha állítható. Egy családi esemény állami megünnepeletése a liberális állam eszméjével sem egyeztethető össze.

Horvátországban, Litvániában és Szlovákiában a Szentszékkel kötött újabb megállapodások¹³ alapján a kánoni (egyházi) házasság megkötésének pillanatától civil hatásokkal rendelkezik, az egyházi bíróságok semmisséget megállapító ítéleteit és a legfőbb egyházi hatóság házassági köteléket felbontó döntéseit közlik az illetékes civil bírósággal, mely a civil jogkövetkezményeket a nemzeti jog alapján vonja le.¹⁴ Így ezekben az

⁸ Nicole GUIMEZANES: *Le Mariage Religieux et son Efficacité Civile en France*. in *Marriage and Religion in Europe*, Milano 1993, 154.

⁹ Rik TORFS: *Le Mariage Religieux et son Efficacité Civile en Belgique*, in *Marriage and Religion in Europe*, Milano 1993, 226.

¹⁰ „(1) Az a lelkész, vagy vallási szertartás teljesítésére jogosított más személy, aki egyházi házasságkötésnél közreműködik, mielőtt a házasulók a házasságnak az anyakönyvvezető előtt való megkötését igazolták volna, büntetést követ el és hat hónapig terjedhető börtönnel büntetendő. (2) Nem büntetendő a cselekmény, ha az egyházi szertartás az egyik félnek közeli halállal fenyegető betegsége esetén történt.”

¹¹ 1962. évi 10. tvr. 2. § (2).

¹² Az egyházi házasság állami elismerésével kapcsolatos nemzetközi áttekintéshez ld. SCHANDA Balázs: Kérdések az egyházi házasság állami elismerésével kapcsolatban. *Jogtudományi Közlöny*, LVI., 2001/10. 446–430. További szempontok: SZUROMI Szabolcs – FERENCZY Rita: Újabb szempontok az államilag elismert egyházi házasság kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, LXVI., 2011/6. 311–338.

¹³ Az Apostoli Szentszék és Horvátország között 1996. december 19-én, a Szentszék és Litvánia között 2000. május 5-én, a Szentszék és a Szlovák Köztársaság között 2000. november 24-én jött létre megállapodás.

¹⁴ *AAS*, 89. (1997) 283–284.

országokban az *olaszországi*¹⁵ és *spanyolországi*¹⁶ jogi helyzetéhez hasonló megoldás érvényesül. Például *Szlovákiában* a kánoni jog szerint kötött házasság – amennyiben a szlovák jogrendszerrel összhangban áll – a polgári formában kötött házassággal azonos joghatásokkal jár. Az így megkötött házasságok polgári anyakönyvezését a szlovák állami jog rendezi. A megszorításra azért is szükség van, mivel elképzelhető olyan eset, amikor kánoni formakényszer alá első katolikus korábbi, tisztán polgári házassága még fennáll, és így köt tisztán egyházi házasságot más személlyel. Ilyen esetben a kánoni házasságnak nyilván nem lehet polgári joghatása: a kánonjog kizárólag az egyházi, az állami jog kizárólag a világi házasságot tekinti létezőnek. A házasság semmisségéről vagy házassági kötelék felbontásáról hozott egyházi döntéseket bármely fél kérésére az állami hatóságok felé jelzik, melyek azután az állami jog előírásait követve járnak el. A kánoni házasság érvénytelenségének lehetnek olyan okai, melyeket az állami fél nem ismer el (így pl. impotencia házassági akadályát),¹⁷ azaz a felek házasságának érvénytelenségét az egyházi bíróság kimondja, azonban az állami bíróság az ítéletet nem veszi át, azaz az állami jog szerint a felek házastársak maradnak. Az egyházi házasságot a rendszerváltozás óta *Csehországban*¹⁸ és *Lettországon*,¹⁹ azaz nem katolikus többségű országokban is elismerik. Az egyházi házasságot jellemzően a létezett szocializmus azon országai ismerik el, melyekben a kommunista hatalomátvétel előtt ilyen rendszer érvényesült.²⁰ Magyarországon és Romániában fennmaradt az állam által elismert házasságkötéshez a polgári forma kizárólagossága.

Lengyelországban a konkordátum ratifikációja körüli vita egyik kulcskérdése a házasságjog szabályozása volt. A konkordátum 10. cikke alapján „a kánoni házasságnak megkötése pillanatától fogva ugyanolyan következményei vannak, mint a polgári jog szerinti házasságkötésnek.” Ennek azonban feltétele, hogy a házasulandók ne essenek a lengyel jog szerint házassági akadály alá és a házasság polgári jogkövetkezményeit is kifejezetten vállalják, továbbá, hogy az állami anyakönyvi hivatal bejegyezze a házasságkötés tényét. A házasság további jogi sorsát tekintve szigorú elválasztás érvényesül, azaz az egyházi bíróságok ítéletei, vagy az esetleges pápai felbontó döntések világi joghatást nem válthatnak ki.²¹ A lengyelországi helyzet mutatja, hogy konkordatárius szabályozás esetén a Szentszék elfogadja azt, hogy csak a házasságkö-

¹⁵ Silvio FERRARI: State and Church in Italy. In: Gerhard ROBBERS (szerk.): *State and Church in the European Union*. Nomos, 2005. 209., 227.

¹⁶ Rafael NAVARRO-VALS: L'efficacité civile du mariage religieux dans le droit espagnol. In: *Marriage and Religion in Europe*. Milano. 1993. 25–59.

¹⁷ Egyházi Törvénykönyv 1084. kánon.

¹⁸ Jiri Rajmund TRÉTERA: Church and State in the Czech Republic. *European Journal for Church and State Research*, 7. (2000) 299., 313.

¹⁹ Balodis RINGOLDS: State and Church in Latvia. In: Balodis RINGOLDS (szerk.): *State and Church in the Baltic States: 2001*. Riga, 2001. 13., 39.

²⁰ FERENCZY Rita – SZUROMI Szabolcs: Az egyházi házasság mint államilag elismert házassági kötelék. *Jogtudományi Közlöny*, LVII., 2002/4. 184., 186.

²¹ Bronisław ZUBERT: Az állam és az egyház viszonya Lengyelországban az új konkordátum alapján. In: FORRAI Tamás (szerk.): *Az állam és az egyház elválasztása*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia–Távlatok, 1995. 71., 77–79.

tési szertartás kapcsolódjon, míg a házasság további jogi sorsa tekintetében az egyházi fórum döntésének már nincs polgári hatása, ahogy a polgári bíróság ítélete sem vált ki kánonjogi hatásokat. Ehhez hasonló a jogi helyzet Írországból is.²²

Egyes jogrendszerek nem a kánoni házasság tényét fogadják el érvényes házasságként, hanem megkettőzik a házasság jogi tényét abban az értelemben, hogy az csak az állami bejegyzéssel válik elismertté (ha tehát ez elmarad, a felek az állami jog szempontjából nem tekinthetők házastársaknak), vagy a házasságkötésnél közreműködő egyházi személyt ruházzák föl állami megbízással (így az USA legtöbb tagállamában).

Számos országban – jellemzően konkordatárius megállapodások alapján – a Katolikus Egyház bírósági vagy kivételesen más szervei által a kánoni házasság érvénytelenségét megállapító ítéletei is relevanciát kaphatnak a világi jogban. Az egyén oldaláról nézve nem feltétlenül tudatosul, hogy jogrendszerek közül választ: adott esetben a házassági köteléktől próbál gyorsan és költséghatékonyan megszabadulni, és esetleg nem is tulajdonít jelentőséget annak, hogy a következő házasságát egyháziilag rendezni tudja-e. Így akár gyakorlati okokból is választhatja az egyházi érvénytelenítési eljárást, ha ez tűnik számára egyszerűbben járhatónak és az állami jog szempontjából is elismerik a házasság megszűnését. Különösen nagy volt az egyházi eljárás gyakorlati jelentősége addig, amíg az érintett országokban (Olaszország, Spanyolország) a házasság nem, vagy csak vétkeességi elven, esetleg hosszabb idejű különélés után volt felbontható. A jogintézmények közötti meghatározó különbséget jól érzékelteti az érvénytelenség ex tunc és a bontás ex nunc hatálya közötti különbség.

Ezekben az esetekben valóban jogrendszerek közötti választásról van szó, és a választásban akár gazdasági szempontok is szerepet játszhatnak. Ugyanakkor kérdéses, hogy mennyire értékelhető a jogrendszerek versenyének a választás. Lényegüket tekintve eltérő eljárásokról van szó, ha az érintettek számára ez nem is feltétlenül tudatosul. Ezen felül az egyházi eljárást minden esetben egy állami aktus követi, ami az állami jogra tartozó jogkövetkezményeket jogerőre emeli. Nem szabatos megfogalmazással: azok számára, akik állam által elismert kánoni házasságot kötöttek, és egyházi bíróság utóbb házasságuk érvénytelenségét megállapította, az állam egy egyszerűsített válási eljárást biztosít.

4. Jogalkotót érő hatások a házasság alanyi körének kiterjesztésére

4.1. Európa

Színes Európa-térképet rajzolhatunk fel a tekintetben, hogy mennyire elfogadott és a jog által támogatott az azonos neműek párkapcsolata. Nyugatról kelet felé haladva gyakorlatilag három jól elhatárolható sávra lehet osztani Európát.

A legtöbb nyugat-európai ország elismeri az azonos neműek bejegyzett élettársi kapcsolatát, és ebből 11 ország²³ a házasságkötésüket is lehetővé teszi. Elsőként Hol-

²² James CASEY: Religious Marriage and its Civil Effectiveness in Ireland. In: *Marriage and Religion in Europe*. Milano 1996, 117.

²³ Hollandia (2001), Belgium (2003), Spanyolország (2005), Svédország (2009), Portugália (2010), Dánia (2010), Franciaország (2013), Egyesült Királyság (2013), Luxemburg (2014), nem EU tagállamok: Iz-

landia vezette be az azonos neműek házasságát 2001-ben. Ez joghatásait tekintve nem azonos a különeműekével, tekintve, hogy nem keletkezett családi köteléket, mivel természetes úton a kapcsolatból gyermek nem származhat. Belgium 2003-ban szintén azzal a kikötéssel vezette be az azonos neműek házasságkötését, hogy arra nem lehet alkalmazni a házasság valamennyi joghatását. A belga alkotmánybíróság vizsgálta az intézmény jogszerűségét, azonban nem tartotta indokoltnak annak hatályon kívül helyezését. Az alkotmánybíróság azzal érvelt, hogy a polgári házasság két személy tartós életközösségét jelenti, és nem feltétlenül jár együtt a gyermekvállalással, továbbá, hogy az állami és egyházi házasságkötés megfelelően elválasztott. A belga alkotmánybíróság szerint az sem fogadható el érvként, hogy az azonos neműek házasságának bevezetése a különemű párok házasságkötéshez való kedvét mérsékelné. Spanyolország 2005-ben a személyiség szabad kibontakozásához és a hátrányos megkülönböztetés tilalmához való jog érvényesülésének biztosítása érdekében vezette be az azonos neműek házasságát, amely a különeműek házasságával azonos jogkövetkezményekkel bír. Szomszédja, Portugália csak 2010-ben követte, azzal a szigorú megszorítással, hogy az azonos neműek házasságkötés esetén sem fogadhatnak gyermeket örökbe.²⁴ A skandináv országok és Franciaország szabályozása hasonlít a tekintetben, hogy nemi semlegességen alapuló (*gender-neutral*) szabályozást valósítanak meg, így a házasságok joghatásai között nem tesznek különbséget azon az alapon, hogy azt azonos vagy különemű párok kötötték.²⁵

A középső sávhoz tartozó országok, értve ezalatt Németországot, Olaszországot, és Magyarországot is, köztes megoldást, a bejegyzett élettársi kapcsolatot²⁶ választották, mivel a házasság intézményét nem terjesztették ki az azonos neműekre, azonban azt sem tartották elfogadhatónak, hogy az ilyen együttélések semmilyen formában ne legyenek a jog által elismertek és védettek.²⁷ Abban a tekintetben eltérő a fenti államok gyakorlata, hogy a bejegyzett élettársi kapcsolat a különemű párok számára is nyitva álló intézmény-e.²⁸

A harmadik sávbeli államok, jellemzően a közép- és kelet-európai országok, nem ismerik el az azonos neműek együttélését, ahhoz semmilyen joghatást nem fűznek. Bul-

land, Norvégia. Finnországban (hatálybalépés: 2017. március 1.) és Szlovéniában megszavazták az azonos neműek házasságát lehetővé tevő rendelkezéseket, azonban ezek még nem hatályosak. Írországban népszavazást tartottak a kérdésben, amely a házasság fogalmának kiterjesztését eredményezte.

²⁴ SZEIBERT Orsolya: *A házasság Európában a jogegységesítési törekvések tükrében*. Budapest, ELTE Eöt-vös Kiadó, 2014. 48–55.

²⁵ SZEIBERT Orsolya: Házassági jog: azonos nemű partnerek házassága Belgiumban és Franciaországban; bontójog Lengyelországban. *Családi Jog*, 2013/3. 48–50.

²⁶ SZEIBERT-ERDŐS Orsolya: A családjogi változások iránya Angliában és Németországban – azonos neműek partnerkapcsolata, transznemű személyek jogállása, névviselése és házassági vagyoni jogi szerződés. *Családi Jog*, 2008/1. 39–42.

²⁷ 14/1995. (III. 13.) AB határozat: „Két személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értékeket, hogy az érintettek személyi méltóságának egyenlő figyelembevételére alapján az együttélő személyek nemétől függetlenül igényt tarthat jogi elismerésre.”

²⁸ 154/2008. (XII.19.) AB határozat: „Nincs tehát alkotmányos lehetőség arra, hogy törvény a házasság alkotmányosan védett intézményével felcserélhető jogintézményt hozzon létre azok számára, akik házasságkötési joggal rendelkeznek.”

gária és Lengyelország szabályozásai szerint a házasság egy nő és egy férfi szövetsége, a bejegyzett élettársi kapcsolatot pedig nem ismerik el. Bulgária a *de facto* együttéléshez semmilyen joghatást nem fűz, ezzel szemben a lengyel jog bizonyos garanciákat biztosít a ténylegesen együtt élők számára. A román alkotmány csak annyit deklarál, hogy a család alapja a házastársak szabadon létrehozott házassága, a házaspár egyenlősége és a szülők azon joga és egyúttal kötelezettsége, hogy gyermekeik felnevelését, oktatását biztosítsák. A leszármazás feltételének kikötése a különműködésre alapozott házasságot feltételezi. A 2009-es román polgári törvénykönyv kifejezetten tiltja az azonos neműek házasságát. Szlovákia, Észtország, Lettország és Litvánia szintén hasonló szabályozást követ, és nem ismeri el az azonos neműek partnerkapcsolatát, azt jogilag semmilyen módon nem támogatja.²⁹

Összességében színesnek mutatkozik az európai szabályozás a házasság és az élettársi közösségek jogi elismerése tekintetében. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy elsősorban a nyugat-európai országok vezették be az azonos neműek házasságát. A kelet-európai országok gyakorlatilag egy tömböt alkotva nemcsak, hogy nem fogadják el az azonos neműek házasságát, de sokszor az együttélésüket sem ismerik el, és ahhoz joghatásokat sem fűznek. A fentiek alapján megállapítható, hogy azonos történelmi háttérrel rendelkező országok egymás döntéseire reagálnak, egymásra hatással vannak. Az egyes régiók közötti eltéréseket egyrészt magyarázhatják az eltérő történelmi tapasztalatok, azonban pusztán ezzel nehéz megindokolni, hogy a kelet-közép-európai államokhoz hasonlóan önkényuralmi múlttal rendelkező Spanyolország és Portugália miért ismeri el a homoszexuálisok házasságát. Ugyanakkor a földrajzi elhelyezkedés, a szomszédos országok hatása szerepet játszhat a szabályozás alakulásában.

Az azonos neműek házasságát elismerő államok egyházakhoz való viszonyának elemzése, valamint a magukat vallásosnak valló lakosok arányának vizsgálata sem ad megoldást arra a kérdésre, hogy pontosan miért ezek az országok döntöttek az azonos neműek házasságának bevezetése mellett. Egyes országok esetén – Spanyolország, Portugália, Belgium, Franciaország – az állam és az egyház elválasztottsága jellemző, míg egyes északi országokban államegyház működik, mint például Dániában és Svédországban.

Az országok egymásra hatásának további érdekessége, hogy az Európai Unió az azonos neműek párkapcsolatai vonatkozásában nem tűzött ki jogegységesítési törekvéseket. Az Alapjogi Charta 9. cikke csak annyit deklarál, hogy a házasságkötéshez és a családalapításhoz való jogot a nemzeti törvények szerint kell biztosítani. Az uniós szabályok a joghatóság, illetve az alkalmazandó jog megállapítására, valamint a határozatok alkalmazhatóságára korlátozódnak.³⁰ Ugyanakkor a Luxemburgi Bíróság számos döntése a hátrányos megkülönböztetés tilalmát alapul véve mondta azt ki, hogy a házassághoz hasonló joghatást kell biztosítani az azonos nemű párok számára is.

²⁹ SZEIBERT Orsolya: Ami a házasság témájából Európát jelenleg leginkább foglalkoztatja: az azonos neműek házassága. *Családi Jog*, 2013/1. 43–44. [a továbbiakban: SZEIBERT (2013a)]

³⁰ Így különösen: Brüsszel II. rendelet (2201/2003/EK rendelet); Róma III. rendelet (1259/2010/EU rendelet), valamint a tartási rendelet (4/2009/EK rendelet).

Az egyik ilyen ügyben³¹ Frédéric Hay, francia állampolgár 2007 júliusában a francia jog által biztosított polgári együttélési szerződést kötött azonos nemű partnerével.³² Erre tekintettel Hay úr kérelmezte a munkáltató által biztosított házasságot kötő alkalmazottnak járó pótszabadság kiadását és házasságkötési támogatás nyújtását. A munkáltató ezt arra tekintettel tagadta meg, hogy az csak házasságkötés esetén jár. Az ügy a francia Semmitőszék elé került, amely előzetes döntéshozatali eljárás keretében fordult a Luxemburgi Bírósághoz. A Bíróság megállapította, hogy a polgári együttélési szerződés a francia jogban a házassághoz hasonló együttélési viszony, tekintettel arra, hogy abban az időben az azonos nemű párok házasságot még nem köthettek. A Bíróság az ítéletében arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyenlő bánásmódról szóló tanácsi irányelvvel³³ ellentétes az a rendelkezés, amely szerint az azonos nemű személylyel polgári együttélési szerződést kötő munkavállaló nem részesülhet a házasságkötési támogatás. Ezzel a döntéssel a bíróság végeredményben abban a kérdésben foglalt állást, hogy az azonos nemű párok együttéléséhez a házasságban élőkkel azonos mértékű támogatást kell biztosítani.

Felmerül a kérdés, hogy az EU tiszteletben tartja-e azt, hogy a tagállamok a házassági jogot nemzeti szabályozás keretében rendezzék, vagy orientálja a tagállami szabályozás irányát. A Hay-ügyben hozott döntés jól mutatja azt, hogy bár az EU-ban ezen a téren nincsenek jogegységesítési törekvések, azonban a Luxemburgi Bíróság más alapvető jogok védelmének margóján befolyásolja az azonos nemű párokra vonatkozó nemzeti szabályozást. A fenti példa nem egyedülálló, több ilyen jellegű döntés is található a Luxemburgi Bíróság gyakorlatában.³⁴ Ebből azonban az a következtetés vonható le, hogy az Alapjogi Charta 9. cikkében foglaltak a gyakorlatban nem teljes mértékben érvényesülnek, a Luxemburgi Bíróság ugyan nem közvetlenül, de közvetetten befolyásolja a tagállami szabályozást.

A Strasbourgi Emberi Jogi Bíróság is több döntésében foglalkozott azzal a kérdéssel, miszerint az azonos nemű párokat megilleti-e a házasságkötéshez való jog. Az egyik ismert döntés a *Schalk and Kopf v. Austria* ügyben³⁵ született. A Bíróság itt kimondta, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének 12. cikkéből³⁶ nem következik

³¹ Hay ügy, C-267/12, 2013. december 12.

³² Megjegyzendő, hogy 2007-ben még nem állt nyitva a házasságkötés lehetősége az azonos nemű párok előtt, azt csak 2013-ban vezették be. Az ügy megindításakor az azonos nemű párok ún. polgári együttélési szerződést (*pacte civil de solidarité*) köthettek.

³³ A foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról szóló 2000/78/EK tanácsi irányelv.

³⁴ Hasonló ügy: C-147/08. Römer-ügy, 2011. május 10. (kiegészítő öregségi nyugdíj); C-267/06. Maruko-ügy, 2008. április 1. (özvegyi nyugdíj).

³⁵ Case of Schalk and Kopf v. Austria (30141/04) 2010. június 24.

³⁶ EJEE 12. cikk: Házasságkötéshez való jog: „A házasságkötési korhatárt elért férfiaknak és nőknek joguk van a házasságkötésre és a családalapításra, az e jog gyakorlását szabályozó hazai törvények szerint.”

az, hogy a férfiak és nők csak ellenkező nemű személlyel köthetnének házasságot.³⁷ Tehát az egyezmény szövege nem zárja ki, de nem is írja elő a házasság intézményének azonos neműekre történő kiterjesztését.³⁸ A Bíróság figyelemmel volt az Alapjogi Charta már hivatkozott 9. cikkére, ami a nemzeti jogi szabályozásra hagyja annak eldöntését, hogy csak a különböző nemű párok részére teszik-e lehetővé a házasságkötést, vagy ennél szélesebb alanyi kör számára biztosítják ezt a jogot. Az érvelés azzal zárul, hogy a házasságnak olyan mélyen gyökerező társadalmi és kulturális jellemzői vannak, amely jellemzők a különböző társadalmakban eltérően alakultak. A Bíróság úgy vélte, hogy a sajátos nemzeti megközelítéseket nem indokolt egy, az általa kialakított házasság fogalommal helyettesíteni.³⁹

A Strasbourgi Bíróság nemrégiben ismét vizsgálta a kérdést, és a 2015 júliusában meghozott ítéletében gyakorlatilag megerősítette a korábbi gyakorlatát.⁴⁰ A felek hiába érveltek azzal, hogy az azonos neműek házassága a társadalomban egyre elfogadottabb,⁴¹ illetve egyre több állam nyitja meg a házasság intézményét az azonos nemű párok számára is. A Bíróság továbbra sem tartotta indokoltnak, hogy egy általa központilag kialakított házasságfogalmat oktrojáljon rá a részes államokra.⁴² Ez a döntés azért is érdekes, mert egy hónappal későbbi, mint az amerikai Legfelső Bíróság által hozott ítélet,⁴³ amely kimondta, hogy valamennyi államban biztosítani kell az azonos neműek számára a házasságkötés lehetőségét. A strasbourgi döntés hivatkozik az amerikai Legfelső Bíróság által kialakított álláspontra, azonban ennek ellenére azt nem tartotta követendő példának.

4.2. Amerikai Egyesült Államok

Az amerikai Legfelső Bíróság 2015. június 26-i döntésében kimondta, hogy az azonos neműek házasságát tiltó szabályok ellentétesek az Egyesült Államok alkotmányának 14. kiegészítésében foglaltakkal. A döntést megelőzően az USA 50 államából 37 államban volt elfogadott az azonos neműek házasságkötése. A döntést megelőzően az USA-ban a tagállamok közötti versengés fennállt abban a tekintetben, hogy az azonos nemű pároknak kapcsolatuk házasság útján történő elismerése érdekében olyan államot kellett választaniuk, amelyik elismerte az azonos neműek házasságát. Az érintettek nyel-

³⁷ Eltérő álláspontért ld. SZENTISTVÁNI Réka: Azonos neműek párkapcsolatai. *Közjegyzők Közlönye*, 2000/12. 6.

³⁸ TORDAI Csaba: A Schalk-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete az azonos nemű párok együttélésének jogi elismeréséről. *Jogesetek Magyarázata*, 2010/4. 88–93.

³⁹ SZEIBERT (2013a) i. m. 41–42.

⁴⁰ Case of Oliari and others v. Italy (18766/11, 36030/11) 2015. július 21.

⁴¹ Ugyanezt az érvet a kanadai Legfelső Bíróság másképp értelmezte. Megállapította, hogy az alkotmány egy élő fa, amely az egyre változó értelmezés révén válik alkalmazhatóvá a modern élet új kihívásaira. Ld. [2004] 3 S.C.R. 698, para. 16., Erről részletesebben: Peter W. HOGG: Canada: The Constitution and same-sex marriage. *Int. J. Constitutional Law*, 4., 2006/4. 717.

⁴² Megjegyzendő, hogy a 47 részes államból mindösszesen 11-ben vezették be az azonos neműek házasságát.

⁴³ Obergefell et al. v. Hodges, 2015. június 26.

vi, kulturális és gazdasági okokból jóval mobilisabbak voltak és lehettek Európában élő társaikhoz képest, sokkal egyszerűbben megtehették azt, hogy olyan tagállamban éljenek, amelynek joga a házasságukat elismeri.

A Legfelső Bíróság döntése alapvetően két kérdést vizsgált. Egyrészt azt, hogy egy másik államban azonos neműek által megkötött házasságot az ilyen házasságot nem szabályozó állam köteles-e elfogadni és joghatásokat fűzni hozzá. Másrészt, hogy házasodhatnak-e egymással az azonos nemű személyek. A bíróság válasza mindkét kérdésben igenlő. A döntést az alkotmány 14. kiegészítéséből vezették le, és a *due process clause*-ra, valamint az *equal protection clause*-ra alapozták. Az indokok: (1) A házasság történelmileg változó intézmény, így a különműséget feltételező házasságfogalom meghaladottá vált. (2) Az emberi méltóságból fakadóan minden embernek joga van házasságot kötni. (3) Az azonos nemű párok gyermekei számára sértő és lealacsonyító, hogy az ő családjuk kevésbé stabil. (4) A tilalom sérti az egyenlő bánásmód követelményét.

Egyedülálló a döntés abból a szempontból, hogy nem a jogalkotó, hanem a bíróság döntött az azonos neműek házasságának bevezetéséről. A bírálók azon az alapon helytelenítik a döntést, hogy egy olyan bírói szerv hozta meg ezt az egész Egyesült Államokra kiterjedő döntést, amelynek tagjai kinevezés és nem választás útján kerültek hivatalukba. Ráadásul a kilenc fős testületből mindössze öt bíró támogatta ezt a megközelítést, így az ítélet demokratikus legitimitása erősen megkérdőjelezhető.

4.3. Dél-Afrika

A Dél-Afrikai Köztársaságban az azonos neműek párkapcsolatainak jogi elismerése több esetben is felmerült kérdésként. A 2002-es *Satchwell-ügyben*⁴⁴ a dél-afrikai alkotmánybíróság kimondta, hogy az egyenlő bánásmód megítélése szempontjából az azonos nemű párokat nem lehet azonosan kezelni a házasságon kívül élő heteroszexuálisokkal, mivel ők nem tudnak házasságot kötni Dél-Afrikában. A bíróság véleménye szerint értelmetlen az az érv, amely szerint az azonos neműek házasodhatnak, amennyiben ellenkező nemű személyt választanak házastársul.⁴⁵ Az alkotmánybírósági döntést követően több tanulmány is megjelent, amelyek érdekes érveket sorakoztatnak fel az azonos neműek házasságának bevezetése mellett. Több tekintetben reagálnak azokra az érvekre, amelyeket az azonos neműek ilyen szintű együttélését elutasító országok sorakoztatnak fel döntésük megerősítésére. Az azonos neműek házasságát támogatók az alábbi érveket sorakoztatták fel véleményük alátámasztására:⁴⁶ (1) Egyrészt megkérdőjelezhető, hogy a házasságnak fogalmi eleme-e a heteroszexualitás. (2) Másrészt megkérdőjelezhető, hogy az azonos neműek házassága sérti a vallási meggyőződése-

⁴⁴ Kathleen Margaret Satchwell v. the President of the Republic of South Africa and Another, case CCT45/01. (2002. július 25.)

⁴⁵ Kathleen Margaret Satchwell v. the President of the Republic of South Africa and Another, indokolás [16]. Ld. erről részletesen Uitz Renáta: Melegházasságon innen és túl. *Fundamentum*, 2005/2. 77.

⁴⁶ Ld. például Mary Patricia BYRN: Same-sex marriage in South Africa: A constitutional possibility. 87. *Minnesota Law Review*, 511., 2002. 532–537.

ket. Az azonos neműek házasságának állam általi elismerése nem feltételezi azt, hogy azt az egyházi felekezeteknek is követniük kellene. (3) Harmadrészt elvetik a házasság azon célját, hogy az az utódnemzést, valamint az utódok felnevelését szolgálja. A házasságnak nem kizárólagosan ez a célja, és az utódnemzés sem feltétele az érvényes házasság létrehozásának. (4) Negyedrészt az az érv sem helytálló álláspontjuk szerint, hogy a házasság alanyi körének kiterjesztése gyengítené a házasság intézményét. (5) Az utolsó érv szerint a homoszexuálisoknak nincs reális választási lehetőségük házasságot kötni ellenkező nemű személlyel. Tehát megkérdőjelezzük azt a megközelítést, amely szerint nem valósul meg diszkrimináció, hiszen a homoszexuális személyek is köthetnek házasságot, csak éppen tőlük ellenkező nemű személlyel. A dél-afrikai jogalkotó a fenti indokokat is latba vetve 2006-ban vezette be az azonos neműek házasságát.

Az előbbiekből egyértelműen kitűnik, hogy az azonos neműek házasságát támogatók gyakorlatilag az azonos neműek házasságát ellenző országok érveit cáfolják meg. Itt is megfigyelhető a jogrendszerek egymásra hatása abban a tekintetben, hogy a fent felsorakoztatott érvek a jogalkotót befolyásolják a házasság alanyi körének felülvizsgálata során. A kérdés már csak az, hogy az alanyi kör kiszélesítése melletti vagy elleni érvek bizonyulnak erősebbeknek.

5. Az egyén részéről generált verseny

5.1. Házasságkötés

Kérdéses továbbá, hogy az egyén szempontjából versengenek-e bármilyen módon ezek a jogrendszerek. A nemzetközi magánjogból ismert *forum shopping* analógiájára előfordulhat-e az, hogy az azonos neműek házasságát nem ismerő országok állampolgárai házasságkötés érdekében más tagállamban anyakönyveztetnék és ismertetnék el kapcsolatukat? Ez ugyanakkor azt a további kérdést veti fel, hogy vajon az érintettek hajlandóak-e ennek érdekében más tagállamban letelepedni, mivel jellemzően az azonos neműek házasságát nem engedő országok a más tagállamban megkötött ilyen házasságot sem ismerik el. Mindez azzal a következménnyel járhat, hogy a más államban kötött, de a hazai országban el nem ismert házasság befolyásolja az érintett személyi státuszát. Ez többek között azt jelentheti, hogy egy magyar állampolgár a Hollandiában megkötött azonos neműek közötti házassága alapján házas családi állapotúnak, míg Magyarországon a házasság elismerésének hiányában továbbra is szabad állapotúnak minősül.

5.2. Szabad mozgás

A szabad mozgáshoz való jogból⁴⁷ fakadóan, amennyiben egy személy egy másik tagállamba települ át, joga van a házastársát is magával vinni. Egy uniós polgár egy másik tagállamban külön engedély nélkül három hónapig tartózkodhat, kivéve a munkavállalási vagy a tanulmányi célú tartózkodást. Az őt kísérő házastárs vagy bejegyzett

⁴⁷ Szabad mozgáshoz való jogról szóló 2004/38/EK irányelv.

élettárs jogszerű kint tartózkodásához vagy az szükséges, hogy ő is dolgozzon vagy tanuljon, tehát saját jogán tartózkodjon az adott tagállamban, vagy az, hogy a kapcsolatuk elismert legyen a célország joga szerint.

Ez a jog azonban az azonos nemű párokat nem minden esetben illeti meg. Ez attól függ, hogy a célország elismeri-e az azonos neműek házasságát, illetve a bejegyzett élettársi kapcsolathoz a házasság joghatásait fűzi-e. Tehát az azonos nemű párok – akik saját országukban elismert és jog által támogatott kapcsolatban éltek – akkor kerülnek előnyösebb helyzetbe, ha olyan országot választanak célországnak, ahol az azonos neműek párkapcsolatát elismerik.⁴⁸ Ebben az esetben tehát az egyének versenyztetik a jogrendszereket abból a szempontból, melyik kínálja a számukra legkedvezőbb megoldást.

5.3. Az azonos neműek házasságának felbontása az unióban

Problémát vethet fel az azonos neműek házasságának felbontása, amennyiben a joghatósági rendelkezések⁴⁹ értelmében olyan tagállamnak kell eljárnia, amelynek a joga szerint az azonos neműek házassága nem is létezik. A Róma III. rendelet⁵⁰ értelmében nem kötelezhető az a bíróság a házasság felbontására, amelyeknek a joga nem rendelkezik a házasság felbontásáról, vagy a szóban forgó házasságot nem tekinti érvényesnek. Ez bizonyos esetekben azt az elfogadhatatlan helyzetet eredményezheti, hogy egyetlen joghatósággal rendelkező tagállami bíróság sem bontaná fel az ő szempontjából nem létező házasságot. A problematikus helyzet megoldása az lehetne, ha a joghatóság kérdésében az érintettek választási lehetőséggel rendelkeznének.⁵¹ A versenyben nyilván csak azok az államok szerepelnének, akik elismerik az azonos neműek házasságát. Vélelmezhető, hogy az érintett azt a fórumot fogja választani, amelynek az eljárási és anyagi jogi szabályai az ő igényeinek leginkább megfelelnek.

5.4. Örökbefogadás

A másik ilyen sokat vitatott kérdés az azonos neműek lehetősége az örökbefogadásra. A legtöbb európai ország nem biztosítja a közös örökbefogadás jogát az azonos neműeknek. A magyar szabályozás például azt nem tiltja, hogy egy személy önállóan örökbe fogadjon egy gyermeket, amennyiben megfelel az életkori feltételeknek és alkalmas az örökbefogadásra. A közös örökbefogadást a törvény viszont már csak a házásoknak engedélyezi, ezzel az azonos nemű párokat kizárja ebből a lehetőségből.

⁴⁸ Az Európai Unió Alapjogi ügynöksége: Azonos nemű párok, az uniós polgárok szabad mozgása, migráció és menedékjog. 2009 http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1225-Factsheet-homophobia-couples-migration_HU.pdf (letöltés dátuma: 2015. augusztus 15.)

⁴⁹ Brüsszel II. rendelet – 2201/2003 /EK rendelet a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről.

⁵⁰ Róma III. rendelet – 1259/2010/EU rendelet a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról – 13. cikk

⁵¹ WOPERA ZSUZZA: Az európai uniós családjog érvényesülésének kritikus pontjai. *Családi Jog*, 2013/3. 39.

Ezzel szemben egyes európai országok, így Franciaország és Dánia nem zárja ki az azonos neműeket a közös örökbefogadás lehetőségéből. Mivel Európa egyes országai-
ban jogilag biztosított a lehetőség, hogy azonos nemű párok közösen fogadjanak örök-
be gyermeket, előfordulhat, hogy a közös gyermek után vágyó párok más országban
kezdeményeznének ilyen eljárást.

5.5. Öröklés

Az azonos nemű párok számára az öröklési kérdések is felvetik a jogrendszerek közötti
verseny lehetőségét. Például egy holland és egy lengyel állampolgárságú azonos nemű
pár Hollandiában köt házasságot és telepszik le, arra tekintettel, hogy az azonos nemű-
ek házassága itt elismert, míg a lengyel jog nem fűzne joghatásokat a kapcsolatukhoz.
Az egyik fél halála esetén annak elérése a cél, hogy az öröklési jogviszony rendezésére
a holland jog⁵² alapján kerüljön sor, tekintettel arra, hogy a holland jog szerint a felek
egymás örökösei lesznek, míg a lengyel jog ilyen joghatást nem fűz a kapcsolatukhoz,
azt legfeljebb *de facto* együttélésként kezeli, ami súlyos bizonyítási terhet ró a megőz-
vegyült félre.

Ez a példa is azt támasztja alá, hogy az azonos nemű párok a jogrendszereket ver-
seneztetethetik, és igen lényeges lehet, melyik állam joga alapján kerül sor a hagyatéki
eljárás lefolytatására.

6. Összegzés

Összegezve az eddig elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a jogalkotó szempontjából
a jogrendszerek egyfajta egymásra hatása figyelhető meg, míg az egyén oldalán megje-
lenhet a jogrendszerek közötti verseny, amely a feltételezi a választás lehetőségét. Az is
látható, hogy a jogrendszerek közötti verseny nemcsak államok jogai között merülhet
fel, hanem az állam és az egyház viszonylatában is. A házassági jog területének ilyen
szempontú vizsgálata arra is rámutatott, hogy a verseny nem kizárólag gazdasági és
vagyoni előnyök megszerzése érdekében alakulhat ki.

Az egységes jog felől elindultunk egy újfajta sokféleség felé: különböző házassági
vagyonjogok közül választhatnak a jegyesek, a névválasztás lehetősége pedig szinte
alkotmányos védelmet kapott. Emellett az élettársi kapcsolatok jogi és társadalmi meg-
ítélése is átalakult: míg régebben a házások módjára, házassági kötelék nélkül együtt
élők voltak élettársak, az élettársi kapcsolat tartalmát a jog elkezdte a házassághoz
közelíteni, hogy egyre többen már ne észleljék a különbséget az élettársi és a házastársi
kapcsolat között. A határozottabb különbségtétel ma már társadalmi ellenállást vált
ki: az élettársi viszonyhoz a házasság előnyösnek tűnő jogkövetkezményeit igénylik, a
terhek és kötelezések nélkül.

A választási lehetőség általában érték, ahogy a kisebb közösségek önállósága is az.
Kevésbé tűnik életszerűnek, hogy emberek a házasságról vallott meggyőződésük szer-
int válasszanak hazát – nem adóoptimalizáló vállalkozásokról van szó. Ugyanakkor

⁵² CSIZMAZIA Norbert: Az új holland öröklési jog. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/2. 30–38.

az egységes állami jog sémái nem feltétlenül illeszkednek a társadalom sokszínűségéhez. A jog által elismert együttélési formák gyarapítása nyomán talán éppen azokról feledkezünk el, akik nem lazább, hanem szorosabb köteléket igényelnek: a „covenant marriage” intézményének kísérlete érdekes példája lehet azoknak, akik az utóbbiak igényeit veszik figyelembe.⁵³

⁵³ Erről bővebben: SCHANDA Balázs – MOLNÁR Sarolta: A házasság védelme és a családjog: egy amerikai kísérlet tanulságai. *Családi Jog*, 10. évf., 2012/1. 28–33.

